

ARHITEKTONSKI TIP GROBNIH SPOMENIKA U JUGOZAPADNOJ PANONIJI

Uvodni dio rasprave o dvama grobnim spomenicima arhitektonskog tipa sa šireg područja Siscije posvećen je problematici pojma *arhitektonski* kao kvalifikacije rimskih grobnih spomenika. Premda naizgled samorazumljiv, u stručnoj se uporabi pojavljuju nijanse i značenja koji proizlaze iz zamki prenošenja velike arhitekture u manji format, radi kojih se autori ponekad različito određuju prema definiranju pojma arhitektonskog grobnog spomenika. U ovom prilogu obrazlaže se pristup koji podrazumijeva da su i nefunkcionalno primijenjeni arhitektonski elementi ipak mišljeni kao simbolički prikaz arhitekture. U drugome dijelu rada ponovo se razmatra sarkofag Poncija Lupa iz Siska, svojedobno objavljen kao jedini arhitektonski sarkofag sa šireg prostora Siscije, a time i jugozapadne Panonije u cjelini. Ovdje se takvo viđenje dodatno obrazlaže s obzirom na to da struktura prednje strane sisačkog spomenika nije uvrštena u tipologiju sjevernoitalskih arhitektonskih sarkofaga. U posljednjem dijelu priloga raspravlja se o dosad malo poznatom arhitektonskom spomeniku (urni u obliku sanduka) ugrađenom u crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Novigradu na Dobri. S obzirom na to da dugo vremena taj spomenik nije ni bio prepoznat kao rimski i da je tek nedavno objavljen, ali kratko i preliminarno, ovdje se on obrađuje u svim detaljima arhitektonske strukture, tipologije i kronologije, uključujući i natpis. Zaključno, naglašava se važnost dvaju arhitektonskih grobnih spomenika sa šireg prostora Siscije u općem kontekstu proizvodnje arhitektonskih sarkofaga i urni u provinciji Panoniji i pretpostavljenog utjecaja sjeverne Italije na tu proizvodnju.

Ključne riječi: arhitektonski grobni spomenici; sarkofag; urna; Siscija; Panonija; Saturn / *Key words: architectural funerary monuments; sarcophagus; ash chest; Siscia; Pannonia; Saturnus*

Uvodne napomene o terminologiji

Prije same rasprave potrebno je osvrnuti se na sintagmu *grobni spomenik*, a potom i na njoj pridružen pridjev *arhitektonski*. Dva grobna spomenika o kojima se ovdje raspravlja u specifičnom kontekstu spadaju u skupinu sarkofaga i urni, koje nije dobro opisivati pridjevnom *nadgrobni*, kako se inače u hrvatskoj arheološkoj literaturi u pravilu nazivaju svi spomenici povezani s čuvanjem i/ili obilježavanjem ostataka preminulih osoba. U tom detalju naša se stručna terminologija razlikuje od one u stranim jezicima u kojima se spomenici umrlima redovito označavaju kao grobni (*funerary monument, monumento funerare, monumento funerario, monument funéraire, Grabmonument*), što je obuhvatniji i točniji izraz. Naime, sintagma *nadgrobni spomenik* neprikladna je ako se odnosi na sve grobne spomenike određenog konteksta, dakle uključujući urne, sarkofage i djelomice oltare, a u pojedinima od nabrojanih primjera može biti pogrešna. To je stoga što su urne i sarkofazi isključivo grobni a ne nadgrobni spomenici, za razliku od, primjerice, stela. Prema tome, kad se podrazumijevaju sve vrste struktura povezanih s pohranom

tjelesnih ostataka pokojnika i čuvanjem uspomene na njih, pravilnije je zvati ih grobnima nego nadgrobnima, što se još više odnosi na one koji su to u najužem smislu, dakle urne i sarkofazi.¹

Drugi pojam iz naslova koji je potrebno pobliže odrediti jest pridjev *arhitektonski*. Premda naizgled samorazumljiv, u stručnoj se uporabi pojavljuju nijanse i značenja koji proizlaze iz zamki prenošenja velike arhitekture u manji format. Stela arhitektonskog tipa pritom je u strukturnom smislu u cjelini rezultat sažimanja trodimenzionalne arhitekture u plošni oblik, dok se kod velikog dijela urni i sarkofaga arhitektonska koncepcija usredotočuje na prednju plohu usprkos trodimenzionalnosti tih spomenika. Prenošnje velike arhitekture u manji oblik odvija se na različite načine i u različitim stupnjevima sažimanja, što proizlazi iz simbolike samog tog postupka ali i iz čisto praktično-tehničkih razloga i preduvjeta. Simbolička podloga korištenja arhitektonskog predloška kod grobnih spomenika traži se u tri različite sfere: stambenoj (kuća mrtvih), religijskoj (hram) ili javnoj (kazališna zgrada).² Na ovako naznačenoj teoretskoj razini stvari izgledaju jasne, ali se kod tehničko-praktičnih elemenata prenošenja arhitektonskih elemenata u manje oblike pojavljuju odstupanja radi kojih se autori ponekad različito određuju prema definiranju pojma arhitektonskog grobnog spomenika. Za većinu, stup kao osnovni postulat građevine kao takve određuje grobni spomenik kao arhitektonski samo onda kad je on upotrijebljen, odnosno prikazan, na funkcionalno pravilan način, dakle kad nosi arhitravnu gredu ili arhitektonsku profilaciju (kimu) kao njen surogat.³ Trebalo bi, međutim, uzeti u obzir mogućnost da je unutrašnja struktura (nad)grobnih spomenika mogla biti mišljena kao arhitektonska i onda kad stup nije upotrijebljen/prikazan u skladu s funkcionalnom logikom. Naime, u osmišljavanju a još više izvedbi arhitektonike grobnih spomenika, osobito onih niže kvalitete, nije realno u svim slučajevima očekivati ni potpuno razumijevanje niti vjerno oponašanje velike arhitekture, a ne treba odbaciti ni mogućnost da su u pojedinim primjerima arhitektonski elementi korišteni kao puki ukrasni koncept. U prvom slučaju nelogičnosti nastaju zato jer se kod sažimanja i pojednostavlivanja, gotovo neizbježnog pri prenošenju u manje dimenzije, može očekivati klesarevo nerazumijevanje i/ili previd u izvedbi arhitektonskih elemenata. U tom smislu rječiti su primjeri stela koji pokazuju različite anomalije u odnosu na arhitektonski izvornik, kao što je primjerice združivanje ne-arhitektonske portretne niše s natpisnim poljem omeđenim stupovima, ili pak portretne niše omeđene stupovima ali bez jedinog završetka koji bi imao funkcionalnog smisla – trokutnog ili lučnog (segmentnog) zabata (*lupa* 3663 i 1379) i obratno – portretnih niša koje završavaju zabatom ali same nisu koncipirane arhitektonski.⁴ Primjer nelogične arhitektonike kod stela jest i smještaj friza između kapitela umjesto poviše njih (*lupa* 3102, 3074), postavljanje zabata na stupove bez arhitravne grede koja katkad može biti nadomještena vanjskim članom profilacije zabata (*lupa* 3071, 3073, 3812, 22761 i dalje), te slučajevi u kojima je arhitravna greda zamijenjena frizom (*lupa* 3788, 4290, 8816 i dalje). Kod sarkofaga je pak, čak i u velikim radionicama i kod dobro klesanih spomenika, arhitravna greda ponekad nadomještena jednostavnom glatkom trakom.⁵ S obzirom na nabrojene i druge varijacije koje nastaju pri plošnoj

1 Migotti 2020.

2 Cambi 1989; Thomas 2011; Djurić 2020: 164–165, i ondje citirani radovi.

3 Gabelmann 1973: 41; Cambi 1989; Djurić 2020: 164.

4 Broj takvih stela izrazito je velik (*lupa* 46, 73, 79, 94 itd.). Usp. i Cambi 1989. O izvornoj arhitektonskoj logici friza unutar trabeacije vidi Kähler 1960.

5 Đurić 2020: 164.

Sl. 1. Položaj Siska (rimski Siscia) i Novigrada na Dobri na karti Hrvatske (prema Google Maps) / Fig. 1. Sisak (Roman Siscia) and Novigrad na Dobri on the map of Croatia (after Google Maps)

primjeni elemenata trodimenzionalne arhitekture na grobnim spomenicima, parametre definiranja arhitektonskih grobnih spomenika trebalo bi postaviti uvjetno, odnosno uz uvažavanje predvidivih nelogičnosti. Drugim riječima, treba ostaviti mogućnost da su nefunkcionalno primijenjeni arhitektonski elementi ipak mišljeni kao simbolički prikaz arhitekture usprkos tome što se njena izvorna logika izgubila u sažimanju. Ako ništa drugo, posrijedi su pseudo-arhitektonski grobni spomenici.

Podjela na arhitektonske i ne-arhitektonske grobne spomenike, koja se redovito primjenjuje kod njihova tipološkog razvrstavanja, sama po sebi ima prije formalno-praktičko značenje negoli kronološko u smislu vremenski dobro omeđenih tipološko-konstruktivnih skupina.⁶ Međutim, u kontekstu govora o proizvodnji arhitektonskih sarkofaga i urni na širem siscijskom prostoru, koji takve spomenike jedva da poznaje, smisao njihova definiranja leži u mogućnosti ustanovljavanja radioničkog podrijetla, odnosno podrijetla tipa s obzirom na to da kamen od kojega su isklesani svjedoči o domaćoj proizvodnji. Stoga je ključna tema ovog priloga konstruktivno-tipološko podrijetlo dvaju spomenika – jednog sarkofaga iz Siscije i jedne urne iz Novigrada na Dobri (Kordun), kao jedinih zasad poznatih arhitektonski koncipiranih primjeraka na širem siscijskom prostoru, odnosno u jugozapadnoj Panoniji u cjelini (sl. 1).

Sarkofag Poncija Lupa iz Siska

Prethodno višekrat objavljivan sisački sarkofag Poncija Lupa (sl. 2), siscijskog augustala i pisara (*scriba*) municipija Faustinijana (*municipium Faustinianum*), B. Migotti je svojedobno raspravila s osobitim naglaskom na strukturnoj tipologiji i, shodno tome, mogućem radioničkom podrijetlu tipa. Važnost te teme proizlazi iz podatka da je to jedini arhitektonski primjerak u ukupnom korpusu od petnaestak siscijskih sarkofaga i urni u obliku sanduka strukturno razrađene prednje plohe.⁷

U spomenutoj raspravi autorica nije imala dvojbi oko definiranja sarkofaga Poncija Lupa kao arhitektonskog u smislu kako je to obrazloženo u uvodu ovoga rada. Tom prilikom arhitektonska struktura prednje plohe obrazložena je dvjema nišama sa strana natpisnog polja, s obzirom na to da su one zasvođene lukovima koji počivaju na stupovima, odnosno na pilastrima s kapitelima i bazama izvedenima u izrazito pojednostavljenoj tuskanskoj shemi. U kontekstu potaknutom spoznajom o arhitektonskoj urni iz Novigrada, o kojoj se raspravlja u idućem podnaslovu, nije naodmet vratiti se još

Sl. 2. Sarkofag Poncija Lupa, Sisak (snimila: M. Jambrović) / Fig. 2. Sarcophagus of Pontius Lupus, Sisak (photo: M. Jambrović)

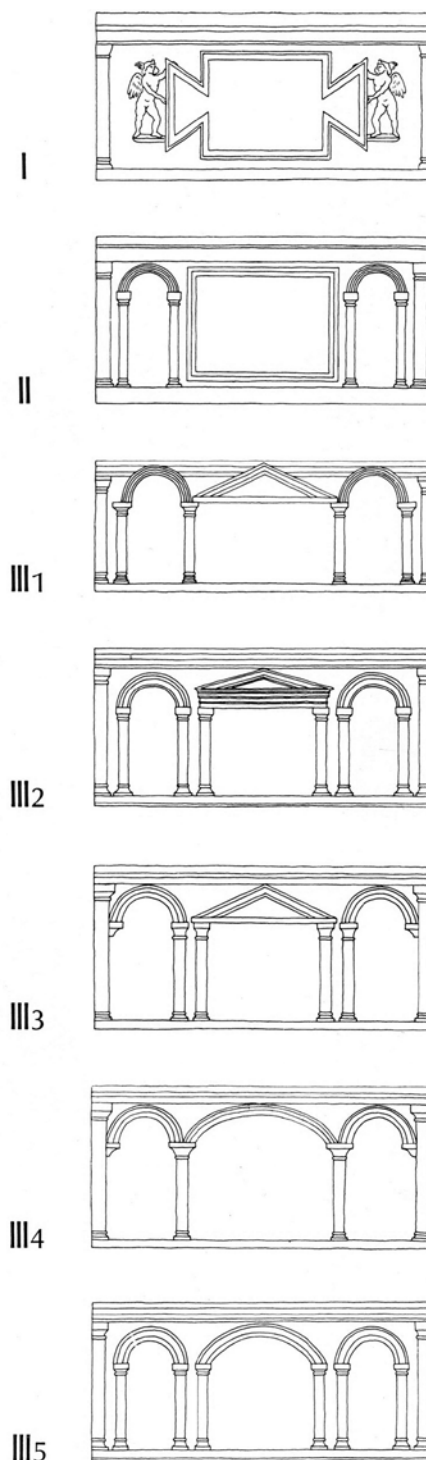
6 Kronološki pokazatelji koji proizlaze iz konstruktivnih elemenata prije su relativni nego apsolutni, osobito kod spomenika bez natpisa. Primjerice, jednostavne (ne)profilirane stele pojavljuju se na početku i na kraju proizvodnje te vrste spomenika (Cambi 2005: 69; Migotti 2013a: 326–332), dok je tamošnje neukrašene sarkofage bez ikakve strukturne razrade ili ukrasa nemoguće datirati uže od 2.–4. stoljeća (Migotti 2013b). Slično se odnosi i na neukrašene sarkofage-sanduke (*“a cassapanca”*; *Truhensarkophag*) sjeverne Italije (usp. Rebecchi 1978: 220; Ciliberto 2008: 155).

7 Migotti 2016. O siscijskom korpusu sarkofaga i urni vidi Migotti 2013b; Migotti, Šašel Kos 2018: 13–34.

Sl. 3. Tipološka tabla sjeverno-italskih arhitektonskih sarkofaga (prema Gabelmann 1973) / Fig. 3. Typological table of the north-Italian architectural sarcophagi (after Gabelmann 1973)

jednom na određenje sarkofaga Poncija Lupa kao arhitektonskog spomenika. To je potrebno i radi mogućih zamjerki s obzirom na to da shema sisačkog sarkofaga nije uključena u tipologiju arhitektonskih sarkofaga sjeverne Italije, koju je načinio Hans Gabelmann a dodatno razradio Guntram Koch, i na kojoj je B. Migotti temeljila svoju prije spomenutu raspravu.⁸ Naime, ishodište sarkofaga i urni trodijelne podjele na panonskom prostoru u pravilu se traži u klesarskoj proizvodnji sjeverne Italije, ali ne izravno nego posredovanjem noričkih radionica s obzirom na izvore mramora i posljedičnu izvozno orijentiranu proizvodnju mramornih spomenika u toj provinciji.⁹ Sarkofag Poncija Lupa načinjen je od badenskog biokalkarenita s područja sjeverne Hrvatske, prema tome očito u nekoj od siscijskih klesarskih radionica. Pretpostavka o noričkom podrijetlu tipa spomenika Poncija Lupa podrazumijeva da je u Sisciji postojao mramorni predložak, ali takav nažalost nije dospio na svjetlo dana. Još veću poteškoću u zastupanju takve pretpostavke predstavlja nedostatak sarkofaga tipa Poncija Lupa (mramornog ili od druge vrste kamena) bilo gdje u Noriku ili Panoniji, barem ne u dosad raspoloživoj građi.¹⁰ Stoga ne preostaje drugo nego u traženju predložka okrenuti se izravno sjeverno-italskoj proizvodnji, a prije svega venetsko-akvilejskoj regiji.

Ključna za klasifikaciju sisačkog sarkofaga u spomenutoj raspravi bila je, osim postojanja stupova samih po sebi, činjenica da se arhitektonski izvedenim nišama taj sarkofag razlikuje od svih ostalih siscijskih urni i sarkofaga trodijelne prednje podjele, kod kojih su niše omeđene geometrijski.¹¹ Pritom ipak ostaje osvrnuti

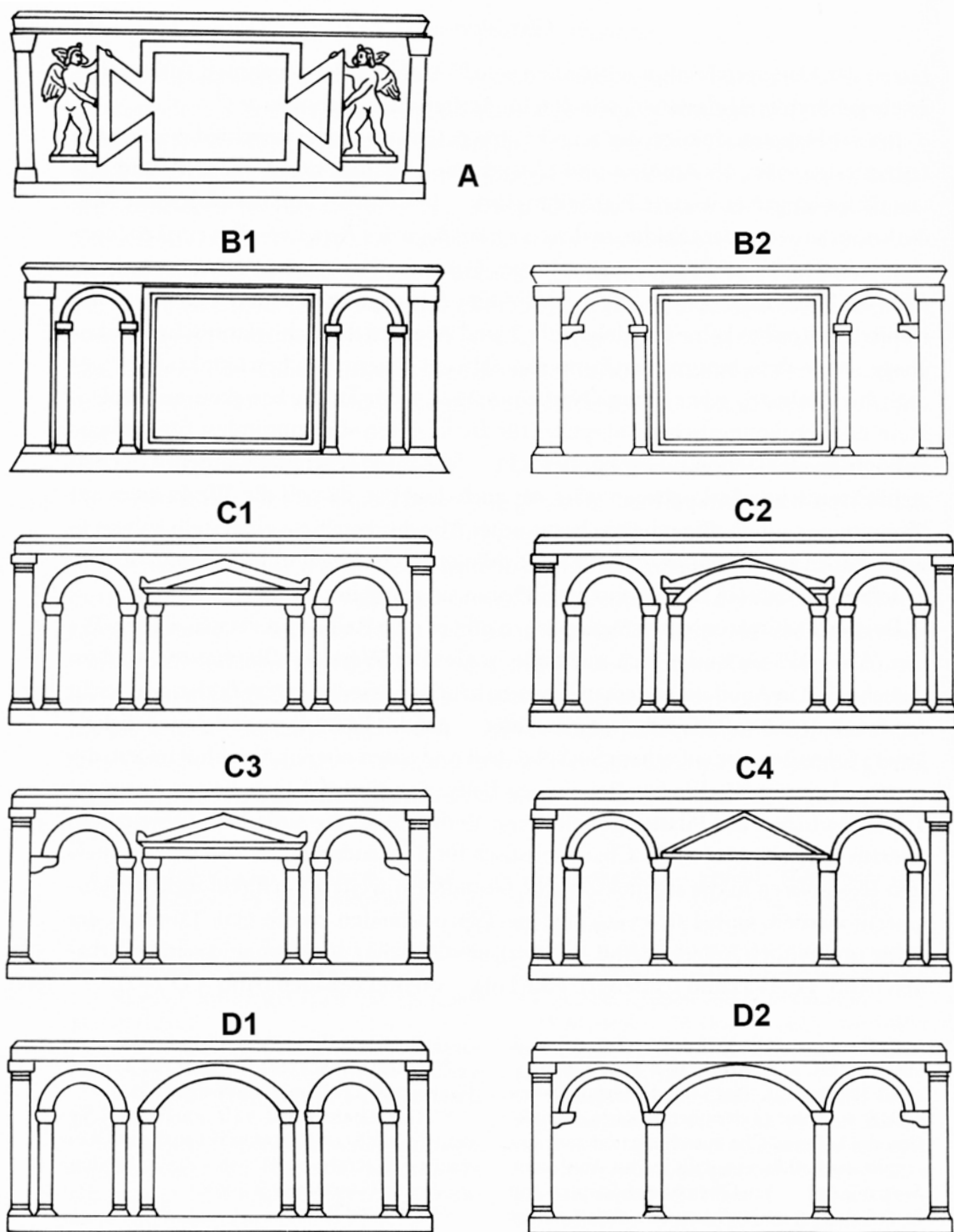

8 Gabelmann 1973: 39–45; Koch, Sichtermann 1982: 76–80; Đurić 2020: 164.

9 Usprkos novijim nastojanjima za uravnoteženjem naglašenog ustrajanja na spomenutoj pojavi (usp. Harl 2016 i Đurić 2019: 18–19), prvobitni utjecaj sjeverno-italskih radionica nesumnjivo je bio presudan na oblikovanje klesarske tradicije Norika i Panonije, barem u prva dva stoljeća nove ere. Usp. Migotti 2018: 141.

10 Poznata su mi samo tri arhitektonska (u užem smislu) mramorna sarkofaga – jedan iz noričke Teurnije (lupa 3669) i dva iz panonskog Sirmija (lupa 4329, 4358). Usp. i Đurić 2020: 164.

11 Migotti 2013b; Migotti, Šašel Kos 2018: 13–34.

Sl. 4. Tipološka tabla sjeverno-italskih arhitektonskih sarkofaga (prema Koch, Sichtermann 1982) / Fig. 4. Typological table of the north-Italian architectural sarcophagi (after Koch, Sichtermann 1982)

se na dvojbene detalje arhitektonike sarkofaga Poncija Lupa u smislu definiranja tipa u odnosu na Gabelmann–Kochovu tipologiju, u koju nacrt sisačkog sarkofaga nije uključen (sl. 3 i 4). On se ne podudara ni s jednom varijantom spomenutih tipologija zato što one obuhvaćaju samo “prave” arhitektonske sarkofage, dakle one čija unutrašnja (arhitektonska) struktura određuje spomenik kao arhitektonski samo ako je smještena unutar okvira zadanog ugaonim pilastrima.¹²

Međutim, kod dviju varijanti (Gabelmann III3 i III4, odnosno Koch B2 i C3) vanjski ugaoni stupovi bočnih niša na artificijelan su način konzolama spojeni s nosivim ugaonim pilastrima prednje plohe sarkofaga. Upravo u tome detalju nazire se predložak za sarkofag Poncija Lupa, odnosno korak dalje u razvijanju naznačene sheme spajanja stupa i bočnog pilastra, pri čemu je vanjski stup (odnosno pilastar) niše preuzeo ulogu nosivog pilastra prednje plohe sanduka. Premda takva mogućnost nije uključena u spomenutim tipološkim tablama kao zaseban tip ili varijanta, sjeverno-italske sarkofage s bočnim nišama i njihovim vanjskim stupovima kao nositeljima arhitektonike sanduka H. Gabelmann u tekstu je opisao kao mogući rani, odnosno ishodišni oblik (*Frühstufe*) arhitektonskih sarkofaga i stoga sastavni dio arhitektonske skupine.¹³ Kad bismo promatrali sheme sjeverno-italskih sarkofaga bez uvida u kronologiju pojedinih primjeraka, najlogičnijim činio bi se ovakav slijed: 1) sanduk s ugaonim pilastrima (tipovi II, III1, III2, III5); 2) sanduk s bočnim nišama čiji su vanjski stupovi odrezani tako da se konzolom naslanjaju na ugaone pilastre (tipovi III3 i III4); 3) sanduk s bočnim nišama čiji su vanjski stupovi preuzeli ulogu ugaonih pilastara/stupova, koji nisu zastupljeni na tipološkim tablama (usp. sl. 3 i 4). Međutim, kao što je već spomenuto, H. Gabelmann je sarkofage potonjeg oblika definirao kao ishodišni oblik arhitektonske serije, i to radi datiranja nositelja te skupine (sarkofag Getacije Servande) u 2. polovicu 2. stoljeća. Činjenica da takvo viđenje prihvaćaju i drugi autori važna je radi kronološkog opredjeljivanja novigradske urne, o čemu će biti riječi u idućem podnaslovu.¹⁴ Inače, potreba tolikog oslanjanja na Gabelmannovu tipološko-kronološku shemu proizlazi iz podatka da je ona, premda načinjena pred više od pola stoljeća i usprkos dopunama i ispravcima koje je doživjela, i dalje ishodišno mjesto rasprave o arhitektonskim sarkofazima sjeverne Italije.¹⁵ Kakogod bilo, nema dvojbe da je nacrt za siscijski sarkofag dospio iz sjeverne Italije bilo izravno bilo posredstvom noričkih radionica, a da za potonje nema potvrda u poznatoj građi.¹⁶ S druge strane, njegova osebujna ikonografija svjedoči o tome da je siscijska radionica njegovala eklectizam s izrazitim udjelom domaće likovne komponente i panonskih elemenata u širem smislu.¹⁷

Na koncu, postavlja se pitanje odnosa siscijske proizvodnje sarkofaga na svoju širu okolicu, pri čemu se u ovom kontekstu misli prije svega na kamenolomsko-klesarski krug kordunskog prostora, koji je zahvaljujući vlastitim izvorima kamena i razmjernoj

12 Gabelmann 1973: 47–48.

13 Gabelmann 1973: 48. Riječ je sarkofazima koji se pojavljuju u okviru dvaju tipova II (Taf. 8: 2; 10: 2) i III 1 (Taf. 9: 1; 41: 1).

14 Ostavljajući po strani podatak da kasniji autori u pravilu prihvaćaju, barem okvirno, cjelokupnu Gabelmannovu tipološko-kronološku shemu, varijantu s vanjskim stupovima bočnih niša kao pred-stupnjem arhitektonskih sarkofaga izričito spominju F. Rebecchi (1978: 248–249) i F. Canciani (1987: 410).

15 Usp. Ciliberto 2008: 153; 2013: 182–183.

16 Sjeverna Italija jedino je područje proizvodnje antičkih sarkofaga u kojemu je stvorena tipologija koja združuje maloazijske i gradsko-rimske arhitektonske (arkadne) sarkofage s trodijelnom podjelom prednje plohe (Gabelmann 1973: 47–48; Koch, Sichtermann 1982: 283).

17 Migotti 2013b: 186–187; Migotti 2016: 226–230.

blizini Siscije razvio i vlastitu proizvodnju grobnih spomenika, prije svega urni i sarkofaga.¹⁸ Međusobna povezanost posvjedočena je korištenjem kamena s Korduna u klesarskoj proizvodnji Siscije, pri čemu upada u oči podatak da je kordunski klesarski krug obilježen jednim izrazitim strukturnim elementom koji se nije odrazio u Sisciji, i obratno. Naime, osim urne iz Novigrada i urne s natpisnim poljem omeđenim uškama (*tabula ansata*), jedini strukturni element tamošnjih grobnih spomenika jest različito izlijebljeno kružno natpisno polje.¹⁹ Kao što ni taj element u Sisciji dosad nije potvrđen, tako na kordunskom prostoru nisu izlazili na vidjelo spomenici tipova posvjedočenih u Sisciji, što se odnosi i na primjere arhitektonskog nacрта.²⁰ Stoga je cilj rasprave o sarkofagu Poncija Lupa iz 2016. bio ne samo izraziti dvojbu oko jedinstvenog strukturnog nacрта tog spomenika i nepoznatog predložka, nego i naglasiti da taj sarkofag nije utjecao na proizvodnju spomenika na širem utjecajnom prostoru siscijske radionice. Drugim riječima, razlozi nedostatka arhitektonskih sarkofaga i urni na tom prostoru ostali su pod znakom pitanja. Urna iz Novigrada, koja je poslužila kao povod ovome prilogu, baca novo svjetlo na tako formuliranu pretpostavku. Ona je zasad jedini dokaz o vjerojatnom utjecaju Siscije na strukturnu shemu grobnih spomenika isklesanih u nekoj od kamenolomskih radionica na Kordunu i ondje upotrijebljenih. *Vjerojatnom* zato što je ovdje u pitanju arhitektonski spomenik drugačijeg tipa no što je sarkofag Poncija Lupa, pri čemu njegova arhitektonska shema nije upitna premda ni ona nema jasnog izravnog predložka u velikim radioničkim središtima izrade grobnih spomenika.

Urna veterana Saturna iz Novigrada

Opis i tipološko-kronološka obrada

Na desnom ugaonom dijelu donje trećine pročelja i južnog zida crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije uzidan je ulomak urne s natpisom tako da je prednja ploha (82 x 42 cm) vidljiva na zapadnom pročelju, a bočna, potpuno neukrašena (42 x 45 cm), na južnom zidu (sl. 5).²¹ Nema znanja ni podataka o tome kada je uzidana u spomenutu izvorno srednjovjekovnu ali mnogo puta dograđivanu crkvu, ali se može pretpostaviti da se to zbilo prilikom njene prve gradnje. Ispred crkve nekada je bilo groblje, što se odražava u pučkom nazivu *cimitar* za taj prostor. U neposrednoj blizini crkve zatečen je poklopac oveće urne ili dječjeg sarkofaga i danas djelomice ukopan u zemlju (sl. 6); njegova širina od oko 90 cm (duljina je nepoznata) svjedoči da nije pripadao urni koja je predmet ove rasprave.

Kakogod bilo, oba ta spomenika daju naslutiti mogućnost da se grobna tradicija na mjestu novigradske župne crkve provlači od razdoblja antike, na što upućuju i ondje

18 Perkić 2019: 114–115, *passim*.

19 Migotti 2018: 141, *passim*; Migotti, Šašel Kos 2018: 71–72 (br. 48).

20 Ovdje treba spomenuti dosad neobjavljen poklopac sarkofaga iz Jarčeg Polja na Kordunu, načinjen u obliku krova od tegula. Premda većih dimenzija, strukturno je podudaran poklopcu jednog sarkofaga iz Siska (Migotti, Šašel Kos 2018: 29–30, br. 21), načinjenom od mikritičnog vapnenca najvjerojatnije s područja Korduna. Budući da je poklopac iz Jarčeg Polja nađen u okviru kamenoloma, ne možemo biti sigurni je li bio namijenjen naručitelju iz Siscije ili pak domaćoj upotrebi, ali sâm njegov oblik dodatno osnažuje dosadašnja saznanja o proizvodnji sarkofaga u kordunskim kamenolomskim radionicama za tržište Siscije. Na podatku srdačno zahvaljujem Davidu Fuduriću, koji je ovaj nalaz spomenuo u svom diplomskom radu (2020: 7, bilj. 19).

21 Na podatku o ovom spomeniku zahvaljujem kolegi Lazi Čučkoviću, koji ga je u međuvremenu i preliminarno objavio (Čučković 2020). Nalaz mi nažalost nije bio poznat u vrijeme projektne obrade grobnih spomenika sjeverozapadne Hrvatske (Migotti, Šašel Kos, Radman-Livaja 2018).

Sl. 5. Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Novigradu na Dobri s urnom uzidanom na pročelju (snimio: L. Čučković) / Fig. 5. Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Novigrad na Dobri with the urn walled in its façade (photo: L. Čučković)

Sl. 6. Poklopac sanduka u blizini crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Novigradu na Dobri (snimio: L. Čučković) / Fig. 7. Chest lid in the vicinity of the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Novigrad na Dobri (photo: L. Čučković)

Sl. 7. Prednja ploha Saturnove urne iz Novigrada na Dobri (snimio: L. Čučković) / Fig. 6. Front of the ash chest of Saturnus from Novigrad na Dobri (Photo: L. Čučković)

zatečeni rimski novci.²² Premda analiza kamena nije načinjena, i golim je okom vidljivo da je spomenik isklesan od domaćeg vapnenca kao i svi dosad poznati kameni spomenici s kordunskog prostora.²³ Čini se da je prednja ploha sačuvana u cijelosti, osim što joj je zupčasto odlomljen vrh gornjeg ruba (sl. 7). Podijeljena je na tri nejednaka dijela, međusobno odvojena tordiranim stupovima bez baza, dok su im trapezoidno oblikovane glave razuđene okomitim lepezasto stiliziranim rebri, vjerojatno krajnje pojednostavljenim listovima akanta; istog su oblika stupovi koji s vanjske strane omeđuju bočne niše. Srednji dio zauzima natpisno polje veće širine od dviju niša koje ga omeđuju. Donji rub svih triju odsječaka ima oblik razmjerno široke glatke trake, dok su gornji rubovi riješeni različito. Kod natpisnog polja to je nešto uža glatka traka, poviše koje se naziru kosine plitkog zabata.

Premda su mu jasno vidljivi samo početni dijelovi kosina poviše kapitela, dok mu se trokutasti završetak gubi u srazu s oštećenim gornjim rubom sanduka, vrh zabata je po svemu sudeći dopirao do tog ruba. U sredini zabatnog polja nazire se izbočena okruglasta masa kamena koja bi mogla predstavljati ili grubo izvedenu i oštećenu, ili pak nedovršenu glavu Meduze. Gornji rub natpisnog polja produljuje se na desnu lučno nadsvodenu nišu tako da prekida vezu između njenog svoda i stupova na koje se oslanja. Lijeva niša oblikovana je drugačije utoliko što ondje nema jednostavnog obruba kao kod natpisnog polja i desne niše, a umjesto njega izvedena su dva luka: donji koji se izvija kao nastavak linije zacrtane zakrivljenošću kapitela, i drugi, neznatno uži, koji nadvisuje prethodni a oslanja se na vrhove kapitela. Na trenutak se može učiniti da je umjesto grede i u desnoj niši bio zamišljen luk kao i u lijevoj, ali je to ipak najvjerojatnije privid potaknut zaobljenjima kapitela koji podržavaju gredu.

Razliku u izvedbi dviju niša treba pripisati nerazumijevanju predložka i/ili nesposobnosti klesara, što je dovelo do dvostruke nelogičnosti: dvostruki luk u lijevoj niši, odnosno luk prekinut gredom u lijevoj. Potonji detalj odudara od ustroja kakav je inače svojstven urnama i sarkofazima, gdje lukovi uobičajeno nisu prekinuti (arhitravnom) gredom, što se odnosi i na maloazijske i gradsko-rimske sarkofage sa stupovima (*columnar sarcophagi*, *Säulensarkophage*, *sarcophagi a colonne*), ali i na one s umetnutim elementima edikule, svojstvene sjeverno-italskim radionicama.²⁴ Međutim, ono što je bilo iznimno u arhitektonskoj strukturi sarkofaga, bio je uobičajen element javne arhitekture koja se, kao što je već spomenuto, navodi kao jedno od mogućih izvorišta arhitektonike sarkofaga. To se osobito odnosi na pročelja kazališnih zgrada, a dobar primjer primjene takve sheme u grobnoj umjetnosti jest čuveni katni sarkofag iz Veletra (*Velletri*), kod kojega je drugi kat prikazan u obliku niza edikula nadvišenih naizmjenično trokutastim i segmentnim (lučnim) zabatima, pri čemu su i jedni i drugi prekinuti trabeacijom.²⁵

Kako u naznačenom kontekstu protumačiti strukturnu koncepciju novigradske urne? Prije svega, treba napomenuti da za razliku od sisačkog sarkofaga, uvrštenog u arhitektonsku skupinu na temelju niša omeđenih stupovima, novigradska urna to je po svojoj ukupnoj koncepciji lučno-zabatne razuđenosti prednje plohe prema temeljnom modelu gradsko-rimskih i maloazijskih sarkofaga, koji se smatraju arhitektonskim spomenicima bez obzira na to što im nedostaje vanjski okvir zadan krajnjim stupovima/pilastrima sanduka,

22 Usmeni podatak Laze Čučkovića. O vremenu uzidavanja spomenika nema riječi ni u poglavlju o sakralnim objektima u knjizi *Župa Novigrad na Dobri. Monografija Župe Uznesenja Blažene Djevice Marije* (2013.)

23 Perkić 2019: 128; Migotti 2018: 193.

24 Gabelmann 1973 (tipološka tabla; *passim*); Koch, Sichtermann 1982: 76–80, 503–507; Thomas 2011.

25 Thomas 2011: 399–404.

kao što je to slučaj sa sjeverno-italskom skupinom. Međutim, trodijelna podjela prednje plohe novigradske urne nije preuzeta od sarkofaga sa stupovima koje odlikuje veći broj edikula na pročelju, već upućuje na sjeverno-italsku tipologiju oslonjenu na izvorni maloazijski predložak, osobito izražen u takozvanom tipu Lanuvium (III1/C4 prema Gabelmannu i Kochu). Slična tipologija posvjedočena je i u proizvodnji salonitanskih sarkofaga. Međutim, ne ulazeći ovdje u nerazriješeno pitanje međusobnih odnosa i pravaca utjecaja između dalmatinske i sjeverno-italske proizvodnje sarkofaga u kronološkom kontekstu, povezanost šireg siscijskog prostora sa sjeverno-italskim radije negoli dalmatinskim u ovom primjeru naslućuje se, između ostalog, i u činjenici da u Saloni nije posvjedočen arhitektonski tip s međusobno spojenim elementima edikule kao na novigradskoj urni.²⁶

Vratimo se prije spomenutom tipu Lanuvium, od kojega se novigradska urna razlikuje nedostatkom krajnjih bočnih pilastara, čiju ulogu preuzimaju vanjski stupovi bočnih niša kao nosači cjelokupne arhitekture sanduka. Formalno gledano, uključivane urne veterana Saturna u arhitektonsku skupinu sjeverno-italskih sarkofaga počiva na sličnom argumentu kao na primjeru sarkofaga Poncija Lupa, odnosno na koncepciji zamjene bočnih pilastara sanduka vanjskim stupovima bočnih niša.²⁷ Usto, i unutrašnju strukturu novigradskog spomenika moguće je povezati s jednim srodnim Gabelmann-Kochovim tipom (III3/C3) kod kojeg se bočni stupovi niša naslanjaju na bočne pilastre sanduka kao da se u njih pretapaju, uz napomenu da su, za razliku od Saturnove urne i njenog pretpostavljenog uzorka (tip Lanuvium), kod navedenog sjeverno-italskog "prijelaznog" tipa arhitektonski elementi razdvojeni.²⁸ Iz svega se može zaključiti da se ustrajanje na uvjetovanju formalne arhitektonike zajamčene ugaonim pilastrima sanduka ne čini opravdanim u slučaju sjeverno-italske proizvodnje, premda se ono podrazumijeva kao uvjet podržavanja Gabelmannove tipološko-kronološke sheme. Isto bi se trebalo odnositi na noričke ili panonske arhitektonske sarkofage koji se s prethodnima dovode u

Sl. 8. Sarkofag iz Lanuvija / Fig. 8. *Sarcophagus from Lanuvio* (https://it.m.wikipedia.org/wiki/File:Lanuvio_2020_5.jpg)

26 Cambi 2010: 28–30, sl. 18. Usp. i bilj. 10.

27 Riječ je o sarkofagu Getacije Servande (Taf. 9: 1).

28 Gabelmann 1973: 51–52 i tipološka tabla: III3.

vezu, to tim više što nitko ne pomišlja klasifikaciju takozvanih sarkofaga sa stupovima kao arhitektonskih spomenika uvjetovati postojanjem samostalnih ugaonih pilastara.²⁹ Uostalom, ni eponimni sarkofag Gabelmannovog tipa Lanuvium iz Lanuvija u okolici Rima (sl. 8) nema ugaone pilastre, dok u sjeverno-italskoj shemi tog podtipa oni postoje (sl. 3: III1; sl. 4: C4).³⁰

Sve u svemu, jedina strukturna nedoumica u raspravi o podrijetlu tipa novigradske urne u kontekstu sjeverno-italskog prostora jest pitanje predložka za luk (ili lukove) prekinut gredom. Kao što je već spomenuto, taj detalj mogao je nastati kao čisto nerazumijevanje predložka bez takvog detalja, ali i kao odraz negdje viđenog uzorka poput onog na prije spomenutom sarkofagu iz Veletra. Kakogod bilo, uzmemo li u obzir sve navedene strukturno-tipološke elemente novigradske urne, taj se spomenik iskazuje kao tipološki hibrid različitih predložaka. Iz općih povijesnih i umjetničko-kulturoloških okolnosti, ishodište utjecaja logično je tražiti u sjeverno-italskom prostoru, ali moguće i šire s obzirom na spomenute elemente srodnosti s nacrtom sarkofaga iz Veletra. Na žalost, ostaje otvorenim i pitanje je li "kordunski" klesar svoj predložak našao negdje drugdje ili posredstvom siscijskih radionica. Na potonje bi mogao upućivati element bočnih stupova niša kao zamjena za kutne pilastre kao kod sarkofaga Poncija Lupa, ali pouzdanije zaključke u tom smislu bilo bi moguće donijeti tek na temelju opsežnije građe.

Arhitektonski sarkofazi sa stupovima, kojima u širem smislu pripadaju i sjeverno-italski arhitektonski sarkofazi s trostranom podjelom prednje plohe, u maloazijskim radionicama i onima grada Rima izrađivali su se otprilike od sredine 2. stoljeća do kraja 3. stoljeća, odnosno do u 4. stoljeće uzmemo li u obzir i kršćanske sarkofage.³¹ Proizvodnja sjeverno-italskih arhitektonskih sarkofaga ustalila se otprilike na prijelazu 2. stoljeća u 3. stoljeće, da bi se produžila do kasnoantičkog razdoblja.³² U okviru potonjih, spomenici iz tipološke skupine Lanuvium datiraju se pretežno u 3. stoljeće, premda se najraniji primjerci s vanjskim stupovima niša koji preuzimaju ulogu bočnih pilastara sanduka (kao kod Saturnove urne) stavljaju već u drugu polovicu 2. stoljeća, da bi trajali sve do kraja 3. stoljeća. Iz svega proizlazi da se kronološki okvir za datiranje novigradskog spomenika unutar 3. stoljeća na tipološkoj osnovi ne može dodatno suziti.

Čitanje natpisa i komentar epigrafskih zapažanja

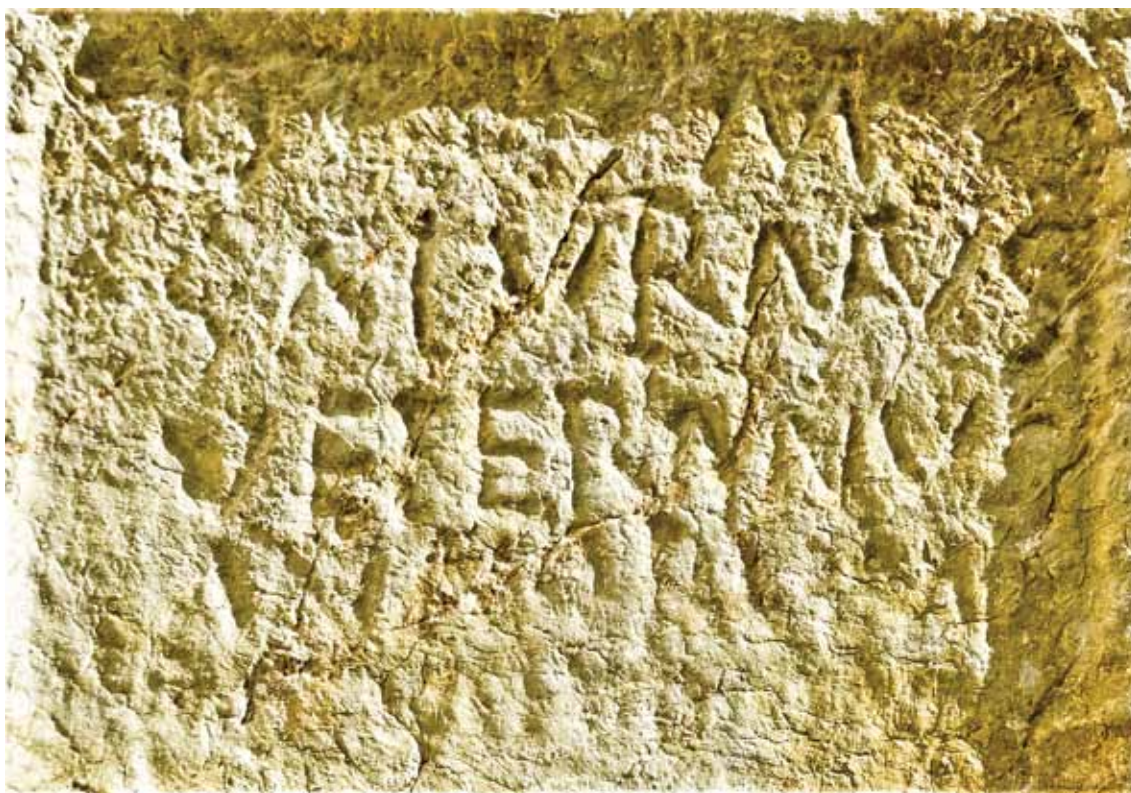
Na natpisnom polju (sl. 9), uokvirenom dvama tordiranim stupovima koji završavaju stiliziranim lisnatim kapitelima, uklesan je natpis u pet redova. Natpisno polje izgleda jako oštećeno i napuklo, pogotovo u donjem dijelu. Slova su uređena i uklesana neravnomjerno, s jakim odstupanjima po visini i unutar pojedinih redova, što ukazuje na veoma nevještog klesara. Kako nije upotrebljavano ravnalo, od drugog reda dalje slova idu polako nagore od početka do kraja reda. Slova su u četvrtom redu podjednake visine – oko 4 cm, dok u preostalim redovima variraju: u prvome od 4,5 cm do 5 cm, u drugome od 4 cm do 6 cm, a u trećemu od 4 cm do 4,7 cm.

29 Usp. bilj. 24. Nakon što je prvobitno procijenio da bi sintagmu *arhitektonski sarkofazi* trebalo zamijeniti izrazom *sarkofazi s ugaonim pilastrima*, F. Rebecchi (1977: 110, bilj. 10) je naknadno (1978: 211, *passim*) navedenu sintagmu ipak prihvatio.

30 Gabelmann 1973: 51–52. O tipu Lanuvium općenito vidi Thomas 2011: 417–418.

31 Koch, Sichtermann 1982: 76–80, 503–507; Thomas 2011: 386–387.

32 Gabelmann 1973: 39–78; Koch, Sichtermann 1982: 283–288; Rebecchi 1978: 220; Ciliberto 2008: 155.

Sl. 9. Natpis na Saturnovoj urni (snimio: L. Čučković) / Fig. 8. *Inscription on Saturnus' ash chest* (photo: L. Čučković)

Od natpisa se sa sigurnošću može pročitati slijedeće:

D(is) M(anibus).

Saturnus

veteranus

annorum L(?)

5 ++++++

Prijevod: Bogovima Manima. Saturn, veteran, u starosti od pedeset (?) godina...

Red 1 – Slovo D uklesano je iznad prvih slova ostalih redova, a slovo M nije uklesano sasvim na kraju reda kako bi se očekivalo, nego je malo pomaknuto prema sredini. Na praznom prostoru koji slijedi nema tragova idućih slova (na primjer slova S za *sacrum*), pa je posveta očito bila uklesana samo navedenim dvama slovima.

Red 2 – Prvo slovo S nalazi se nešto niže od ostalih slova. Čini se da je slovo A bilo uklesano bez poprečne crte. Donji dio slova V jako je oštećen, a slovo R prilično nadvisuje sva ostala slova.

Red 3 – Slova su nešto manja od onih u gornjem redu. Izgleda da je i ovdje slovo A uklesano bez poprečne crte. Kod slova T poprečna crta veoma je kratka. Na desnoj polovini ovog reda slova se smanjuju, počevši sa slovom A koje je veoma usko i uklesano bez poprečne crte. Posljednje slovo (S) uklesano je donekle niže od ostalih.

Red 4 – I ovdje slovo A izgleda kao da je uklesano bez poprečne crte. Donji dijelovi četiri slova na desnoj polovini natpisnog polja (ORVM) jako su oštećeni, ali je njihovo čitanje sigurno. Izgleda da je na kraju, iza slova M, uklesan još jedan znak s jednom okomitom hastom, a možda i jednom kraćom koja proizlazi iz njega (kao kod slova R), što bi moglo upućivati na oznaku broja pedeset (L) kao godine starosti pokojnika.

Red 5 – Zbog jakog oštećenja u ovom redu tragovi natpisa mogu se samo naslutiti ali ne i odrediti. Stječe se dojam da su i ovdje znakovi bili manji od onih u prethodnom redu.

Ime *Saturnus* na natpisima javlja se veoma rijetko,³³ pa se nameće pomisao da je zapravo riječ o nevješto uklesanom kognomenu *Saturninus*, koji je naprotiv bio veoma raširen u zapadnim provincijama pa i u Panoniji, gdje je prisutan s preko trideset primjera.³⁴ Što se tiče statusa imenovanog, samo jedno uklesano ime (kognomen) ne znači nužno nedostatak građanskog prava. Kad bi to bila peregrinska imenska formula, očekivali bismo ispisano ime oca, što ovdje nije slučaj. Kod veterana bismo pak očekivali građansko pravo i tročlanu imensku formulu bez obzira je li u pitanju bivši legionar ili bivši augzilijar (pripadnik pomoćnih jedinica – *auxilia*). Prema tome, ne može se isključiti da je imenovani posjedovao i prenomen i gentilno ime, ali da oni iz nepoznatog razloga nisu bili navedeni.

Što se datiranja natpisa tiče, izgled slova i uređenje ne upućuju nužno na kasno vrijeme njegovog nastanka, ali neki elementi ipak govore tome u prilog. Dok se posveta Manima javlja u vremenski dugom rasponu od 1. do 3. stoljeća, odsutnost cjelovite imenske formule, odnosno ispuštanje pojedinih njenih dijelova, češće je poslije 212. godine u kojoj je car Karakala gotovo svim slobodnim stanovnicima Carstva (osim dediticijima) podijelio građansko pravo, najvjerojatnije iz fiskalnih razloga ali moguće i iz nekih drugih pobuda.³⁵ Na kasnije vrijeme mogao bi upućivati i izostanak navođenja jedinice u kojoj je imenovani služio.

Zaključak

Radi vrlo nemarnog klesanja ni paleografske osobine teksta, a ni one epigrafske, ne pružaju mogućnost iole preciznijeg datiranja u vremenskom okviru zadanom godinom 212. kao donjom granicom. Drugim riječima, natpis se ne protivi datiranju u 3. stoljeće predloženom na temelju strukturne tipologije spomenika, premda ga ne može suziti. Kolikogod da je površno izvedena, u danom okruženju poznatom po sasvim jednostavnim neukrašenim spomenicima, arhitektonska koncepcija Saturnove urne upućuje na imovinski položaj i/ili statusnu aspiraciju, a prije svega na vojničku karijeru.³⁶ Važnost tog spomenika leži u podatku da je uz dva sarkofaga iz Sirmija to zapravo tek četvrti primjerak arhitektonskog sarkofaga (urne) u provinciji Panoniji, pribrojimo li toj skupini sarkofag Poncija Lupa.³⁷ U lokalnim okvirima urna iz Novigrada važna je i kao iskorak iz dosad poznate strukturne sheme kordunskih grobnih spomenika, jer njena pojava

33 Mócsy 1959: 189; Barkóczi 1964: 323; Kajanto 1965: 54, *passim*; Solin, Salomies 1994: 162, *passim*; Lőrincz *et al.* 2002: 53.

34 Mócsy 1959: 189; Barkóczi 1964: 323; Kajanto 1965: 18–20, *passim*; Solin, Salomies 1994: 163, *passim*; Lőrincz *et al.* 2002: 51–53. S područja Korduna potječe i nadgrobna stela vojnika Valerija Saturnina (Migotti 2010).

35 Pferdehirt, Scholz 2013: 44–52.

36 O statusnoj simbolici korištenja arhitektonskih grobnih spomenika vidi Thomas 2011: 391–392, 413–415.

37 Usp. Đurić 2020: 164 i bilj. 10 ovdje.

upućuje na povezanost sa siscijskom proizvodnjom, što opet podstiče na razmišljanje o južnim granicama siscijskog prostora u agerskom i/ili širem smislu, odnosno o granici između provincija Dalmacije i Panonije.³⁸

Zahvale

Na dragocjenoj pomoći pri stjecanju uvida u strukturnu tipologiju urne iz Novigrada zahvaljujem Bojanu Djuriću, a na svojoj ostaloj pomoći pri njegovoj obradi osobito sam zahvalna Lazi Čučkoviću, a potom i Ljubici Perinić.

Branka Migotti

³⁸ Usp. Migotti 2018: 136–141.

LITERATURA / LITERATURE

- Barkóczy 1964 László Barkóczy, The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian, *AArchH* XVI, 257–356.
- Cambi 1989 Nenad Cambi, Bilješke uz dvije panonske nadgrobne stele, *VAMZ* XXI, 1989., 59–76.
- Cambi 2005 Nenad Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Književni krug Split, Split, 2005.
- Cambi 2010 Nenad Cambi, *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji (od II. do IV. stoljeća)*, Književni krug Split, Split 2010.
- Canciani 1987 Fulvio Canciani, I sarcofagi di Aquileia, *AAAd* XXIX/2, 1987., 401–418.
- Ciliberto 2008 Fulvia Ciliberto, I sarcofagi dell'Italia settentrionale, u: F. Slavazzi, S. Maggi (a cura di), *La scultura romana dell'Italia settentrionale, Quarant'anni dopo la Mostra di Bologna, Atti del Convegno Internazionale di Studio, Pavia, 22–23 settembre 2005*, Flos Italiae. Documenti di Archeologia della Cisalpina romana 8, All'Insegna del Giglio, Firenze, 2008., 153–160.
- Ciliberto 2013 Fulvia Ciliberto, La fine della produzione dei sarcofagi Aquileiesi: Interruzione o trasformazione?, u: N. Cambi, G. Koch (ur./Eds), *Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva / Funerary Sculpture of the Western Illyricum and the Neighbouring Regions of the Roman Empire*, Književni krug Split, Split, 2013., 179–192.
- Čučković 2020 Lazo Čučković, Novi antički nalazi iz Novigrada na Dobri, *Glas Gradskog muzeja Karlovac* XIX, 2020., 14–15.
- Djurić 2019 Bojan Djurić, The Logistics behind Ancient Art. The Case of Noricum and Pannoniae, u: B. Porod, P. Scherrer (Hrsg.), *Akten des 15. Internationalen Kolloquiums zum Provinzialrömischen Kunstschaffen. Der Stifter und sein Monument. Gesellschaft – Ikonographie – Chronologie (14. bis 20. Juni 2017)*, Universalmuseum Joanneum, Graz, 2019., 8–38.
- Đurić 2020 Bojan Đurić, Roman Sarcophagus with Apollo from Sirmium (Sremska Mitrovica), u: I. Popović, S. Petković (Eds), *Illyricum Romanum. Studiola in honorem Miloje Vasić* (Monographs No 73), Institute of Archaeology, Belgrade, 2020., 162–173.
- Fudurić 2020 David Fudurić, Gronje Bukovlje (Crkvišće), kasnoantička utvrda i crkva (diplomski rad), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2020. (<https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:141703>)
- Gabelmann 1973 Hanns Gabelmann, *Die Werkstattgruppen der Oberitalischen Sarkophage* (Beihefte der *Bonner Jahrbücher* 34), Rheinland-Verlag, Bonn, 1973.
- Harl 2016 Friederike Harl, Ein distanziertes Verhältnis, u: R. Lafer (Hrsg.), *Römische Steindenkmäler im Alpen-Adria-Raum*, Hermagoras Verlag – Mohorjeva založba, Klagenfurt/Celovec-Ljubljana/Laibach–Wien/Dunaj, 2016., 17–27.
- Kähler 1960 Heinz Kähler, s. v. Fregio, u: *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale*, vol. III, Roma, 1960., 731–736.

- Kajanto 1965 Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, Societas Scientiarum Fennica, Helsinki, 1965.
- Koch, Sichtermann 1982 Guntram Koch, Helmut Sichtermann (mit einem Beitrag von F. Sinn-Henninger), *Römische Sarkophage*, Beck, München, 1982.
- Lőrincz et al. 2002 *Onomasticon provinciarum Euopae Latinarum (OPEL), Vol. IV: Quadratia–Zures*. Ex materia ab András Mócsy, Reinhardo Feldmann, Elisabetha Marton et Maria Szilágy collecta composuit et correxit Barnabás Lőrincz, Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie, Wien, 2002.
- Migotti 2010 Branka Migotti, Rimska vojnička stela iz Svojića na Kordunu, u: J. Dukić, A. Milošević, Ž. Rapanić (ur.), *Scripta Branimiro Gabričević dicata*, Kulturno društvo Trilj, Trilj, 2010., 93–114.
- Migotti 2013a Branka Migotti, The Stelae of Northern Croatia, u: N. Cambi, G. Koch (ur./Eds), *Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva / Funerary Sculpture of the Western Illyricum and the Neighbouring Regions of the Roman Empire*, Književni krug Split, Split, 2013., 303–341.
- Migotti 2013b Branka Migotti, The Roman Sarcophagi of Siscia, *ARR* 17, 2013., 181–122.
- Migotti 2016 Branka Migotti, An architectonic sarcophagus from Siscia (Sisak, NW Croatia), u: R. Lafer (Hrsg.), *Römische Steindenkmäler im Alpen–Adria–Raum*, Hermagoras Verlag / Mohorjeva založba, Klagenfurt/Celovec–Ljubljana/Laibach–Wien/Dunaj, 2016., 223–240.
- Migotti 2018 Branka Migotti, Discussion of the evidence, u: Migotti, Šašel Kos, Radman-Livaja 2018., 133–201.
- Migotti 2020 Branka Migotti, The tombstone of Cassius Sextus from the village of Kusonje (*Pannonia superior*), u: D. Tončinić et al. (ur.), *Studia honoraria archaeologica. Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Šanader*, FF press, Zagreb 2020., 263–272.
- Migotti, Šašel Kos 2018 Branka Migotti, Marjeta Šašel Kos, Catalogues, u: Migotti, Šašel Kos, Radman-Livaja 2018., 6–132.
- Migotti, Šašel Kos, Radman-Livaja 2018 Branka Migotti, Marjeta Šašel Kos, Ivan Radman-Livaja, *Roman Funerary Monuments of South-Western Pannonia in their Material, Social, and Religious Context*, Archaeopress Roman Archaeology 45, Oxford, 2018.
- Mócsy 1959 András Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest, 1959.
- Perkić 2019 Domagoj Perkić, *Antičke nekropole u speleološkim objektima, kamenolomi i naselja na području Korduna*, Književni krug Split, Split, 2019.
- Pferdehirt, Scholz 2013 Barbara Pferdehirt, Markus Scholz, Die Epoche der Severischen Kaiser, u: *Caracalla: Kaiser, Tyrann, Feldherr*, Archäologisches Landesmuseum Baden-Württemberg (Hrsg.), Verlag Philipp von Zabern, Darmstadt, 2013., 33–52.
- Rebecchi 1977 Fernando Rebecchi, Sarcophagi cispadani di età imperiale romana. Recherche sulla decorazione figurata, sulla produzione e sul loro commercio, *Römische Mitteilungen* 84, 1977., 107–158.

- Rebecchi 1978 Fernando Rebecchi, I sarcofagi romani dell'arco adriatico, *AAAd XIII*, 1978., 201–258.
- Solin, Salomies 1994 Heikki Solin, Olli Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum. Editio nova addendis corrigendisque augmentata*, Olms, Hildesheim–Zürich–New York, 1994.
- Thomas 2011 Edmund Thomas, 'Houses of the dead'? Columnar sarcophagi as 'micro-architecture', u: J. Elsner, J. Huskinson (Eds), *Life, death and representation: some new work on Roman sarcophagi*, De Gruyter, Berlin, 2011., 387–435.

SUMMARY

Architectural type of funerary monuments in south-western Pannonia

In the introductory part of this discussion, addressing two architectural funerary monuments from the wider area of Siscia (NW Croatia, SW Roman Pannonia), the issue of the word *architectural* as a qualifying term of one type of funerary monuments is discussed. Although at first glance the term appears as self-explanatory, its usage in the literature is not quite uniform. As a matter of fact, it reveals some specific nuances and meanings deriving from ambiguities of transposing macro-architectural realities into the format of "micro-architecture". A symbolic subtext of architecture in funerary monuments is perceived in three spheres of spiritual and material culture: residential (a house of the dead), religious (a temple), and public (a theatre stage). The so-defined theoretical frame makes the issue of architectural transposing apparently straightforward, but it becomes complicated at the level of technical-practical features, with the appearance of various deviations from the initial models. Such practices give rise to differences in the approach of defining the phenomenon of the architectural funerary monument, with the column as the symbolical backbone of architecture placed in the centre of the dispute. The majority of authors seem to consider the column as an essential prerequisite of an architectural funerary monument only when it is illustrated in a functionally logical way, that is, as supporting an architrave or its reduced substitutes. Nevertheless, it is necessary to observe that funerary monuments, especially those of poorer quality, cannot be expected to faithfully emulate the original macro-architectural models. Firstly, this is because the conception of "micro-architecture" inevitably calls for reductions and simplifications in itself. Secondly, such practice is in turn likely to provoke misunderstandings on the part of the local sculptor in terms of the functional logic of the represented architecture. On balance, the approach taken in this paper allows for the possibility that the structural composition of funerary monuments was meant as architectural even if the columns were not represented in their full logical role. In other words, they could have been conceived as a sort of architectural metaphor producing pseudo-architectural features.

Within this framework, in the second section of the paper the sarcophagus of Pontius Lupus from Sisak has been reconsidered, which was previously discussed by B. Migotti as the only example of architectural sarcophagi from Siscia and the south-western Pannonia in general. Here, this classification is widely argued in the light of the fact that the type represented by the sarcophagus in question was not included in the typology of north-Italian architectural sarcophagi devised by Hans Gabelmann and supplemented by Guntram Koch, which should be considered as the main source of inspiration for the south-western Pannonian production. Nevertheless, in his discussion of the typology, Gabelmann defined the type of Pontius Lupus' sarcophagus as a pre- or an early stage in the development of architectural sarcophagi (normally applicable also to ash chests), that is, still broadly belonging in this group.

The last section is taken by a discussion of a poorly known inscribed architectural ash chest, built into the church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Novi-grad on the Dobra River, that is, in the wider area of Siscia. Given that for a long time this stone had not been recognized as Roman, and that its recent publication was short and preliminary, it is here discussed in all details of its architectural structure, typology, chronology, and workshop origin. The inscription, whose last line unfortunately remains unintelligible, says that the ash chest belonged to a veteran Saturnus, whose age remains unknown, as well as his former army unit. The ash chest is walled in the church with its front side (82 by 42 cm) in the church's west façade and its side (42 by 45 cm) in the south wall. Although the stone has not been characterized, it can be determined by macroscopy as a local micritic limestone that was widely quarried and abundantly used in this area for the production of Roman funerary monuments. The ash chest's front is divided into three uneven sections separated with spirally fluted baseless columns, whose capitals are fashioned as a primitively stylized acanthus type. Columns of the same shape flank the outer sides of the lateral niches, which are somewhat narrower

than the central inscription field. The lower edge of the front is made in the form of a fairly broad, flat, smooth band, while the upper edges area shaped differently. The upper edge of the inscription panel is delineated by a band of the same kind as the lower edge, but somewhat narrower, supporting the pediment. Only the lower sections of the pediment's slanting sides are discernible, and in its middle a rough bulge of stone is visible, possibly representing an unfinished or just badly damaged Medusa head, or some other motif. The right-hand niche is topped by a single arch, while at the junctions of the arch and the niche a (redundant) horizontal band seems to be discernible. The left-hand niche is structured differently, being topped by two superimposed arches with no horizontal band discernible.

In contrast to the sarcophagus of Pontius Lupus, which could be labelled as pseudo-architectural by those who are strict about defining the architectural type of funerary monuments, the tripartite division of the ash chest of Saturnus clearly derives from the north-Italian typology of the architectural sarcophagi, with the so-called type Lanuvium (III1/C4 after Gabelmann and Koch) as the closest model. However, Saturnus' ash chest is comparable with Pontius Lupus' sarcophagus in that it also lacks corner pilasters, whose architectural function has been taken over by the external columns of the lateral niches. Therefore, in formal terms the classification of the veteran Saturnus' ash chest as belonging in the group of north-Italian architectural monuments rests on the same or similar argument as Pontius Lupus' sarcophagus, that is, on the concept of substitution of the corner pilasters with the outer columns of the lateral niches. All in all, both south-Pannonian funerary stones discussed here possess characteristics that distinguish them from their tentative north-Italian prototypes, presenting them as possible hybrids of various influences that still escape a clear definition. Also, it remains undecided whether the sculptor of Saturnus' ash chest found inspiration in a Siscian workshop, or somewhere else. The former option is possibly suggested by a feature common to both monuments discussed here, that is, the substitution of the corner pilasters by the exterior columns of the lateral niches. Understandably, this issue could only be clarified on the basis of more substantial evidence.

On the basis of the structural typology and inscription, the ash chest of Saturnus should be dated in the 3rd century, with no clear evidence for a more refined chronology. Its importance lies in the fact of its being only the third example (or the fourth if the sarcophagus of Pontius Lupus is included) of architectural sarcophagi/ash chests in the whole of the province of Pannonia, the remaining two stemming from Sirmium.

Translated by Branka Migotti

